

УДК 75.056.071.1(477)(092)Дяченко(045)

DOI: 10.20535/2307-5244.56.2023.288772

А. Л. Щербань

ORCID: 0000-0002-9530-6453

Харківська державна академія культури

А. А. Соляник

ORCID: orcid.org/0000-0002-7167-6695

Харківська державна академія культури

A. L. Shcherban

Kharkiv State Academy of Culture

A. A. Solianuk

Kharkiv State Academy of Culture

МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ ДЯЧЕНКО: ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ

Mykhailo Mykhailovych Diachenko: Life and Creative Path

М. М. Дяченко — український культурний діяч, художник, ілюстратор, педагог, бібліотекар, дослідник орнаментів та архітектури, що активно працював у 1908–1941 рр. Його життєвий шлях і творча спадщина до-недавна були маловідомими. У статті вперше концептуально осмислено значну кількість збережених в українських архівах і бібліотеках рукописних та опублікованих документальних джерел, що характеризують його життєвий і творчий шлях. На основі зібраних матеріалів відтворено найповнішу нині біографію.

Ключові слова: українська біографістика, М. М. Дяченко, українська культура, музейна діяльність, мистецтво.

Mykhailo Mykhailovych Diachenko (1882–1943) was a prominent Ukrainian cultural figure known for his work as an artist, illustrator, teacher, librarian, and researcher of ornaments and architecture during the period of 1908–1941. Despite his significant contributions, his life and artistic legacy remained relatively obscure among scholars until recently. This paper aims to provide a comprehensive and detailed account of M. M. Diachenko's biography and accomplishments, drawing from a wealth of archival documents. The research methodology employs historical-genetic, systemic, and social/cultural approaches, along with a comparative method.

The study's scientific novelty lies in its pioneering effort to systematically analyze a substantial body of manuscript and published documentary sources, sourced from Ukrainian archives and libraries. These sources offer valuable insights into the life and creative journey of M. M. Diachenko, enabling the reconstruction of his most comprehensive biography to date.

M. M. Diachenko's biographical and creative legacy encompasses a substantial collection of manuscripts and several published works, including three books, one magazine, and a series of art postcards featuring his illustrations and publications. Detailed insights into his life, creative pursuits, and scholarly achievements have been gleaned from various archival institutions and libraries.

Born into a peasant family and orphaned at a young age, Mykhailo Mykhailovych received a thorough primary education at the Kyiv Real School. He embarked on a higher engineering degree at the Kiev Polytechnic Institute but was unable to complete his studies due to financial constraints. Throughout his life, Mykhailo Mykhailovych lacked a permanent residence, residing and working in various locations, including Starokostiantyniv, Kamianets-Podilskiy, Kyiv, Cherkasy, Dihtiari, Poltava, Krolevets (Ukraine), and the village of Vozdvyzhenka in the Ponomarevsky District of the Chkalovsk region (RSFSR).

His professional roles were primarily centered around specialized art and craft education, where he taught subjects related to drawing and painting in secondary schools. He held positions at institutions such as the Kamianets-Podilskiy Art School, Dihtiari Weaving Vocational School, and Krolevets Art and Industrial College. Following his fine arts studies in Kamianets-Podilskiy under the guidance of Viacheslav Rozvadovskiy, he dedicated a significant portion of his life to painting, notably creating illustrations for children's books and the works of Taras Shevchenko.

Another pivotal aspect of Mykhailo Diachenko's work, initially pursued as a passion and later as a freelance endeavor at the Cherkasy Regional Museum, was the study and adaptation of folk ornaments for industrial production. He conducted research on rural, urban, and palace architecture in the Chernivtsi, Cherkasy, and Chernihiv regions, as well as pottery from Cherkasy and Kirovohrad regions, and folklore from the Cherkasy region. The results of his studies, preserved in archival institutions and published works, underscore the significant contributions of Mykhailo Mykhailovych to Ukrainian humanities.

However, it's worth noting that manuscripts for two unpublished books by Mykhailo Diachenko, a report on the Zlatopil Synagogue study, drawings of Cherkasy architecture, and several articles published in various sources remain undiscovered. The search for and analysis of these materials represent potential avenues for future research.

Keywords: Ukrainian biography, M. M. Diachenko, Ukrainian culture, museum activity, art.

Загальна постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Михайло Михайлович Дяченко активно діяв у кількох галузях культурного життя різних регіонів України у 1908–1941 рр. Зокрема, був художником, ілюстратором, педагогом, бібліотекарем,

музейником, дослідником орнаментів та архітектури. Одним із визначних напрямів його творчості стало ілюстрування книг. Але ім'я, творчі й наукові досягнення Михайла Дяченка зазнали забуття. Навіть на тлі сучасного зростання наукового інтересу до персоналій українських ілюстраторів художньої літератури для дітей, особистість Михайла Дяченка, який проілюстрував кілька дитячих книг, у наукових публікаціях не згадується. Зокрема, інформації про нього немає в ґрунтовному каталозі «Колекція “Українська дитяча книга 1885–1923 рр.” Педагогічного музею України: Каталог-путівник»¹.

В умовах сучасної боротьби українського народу за незалежність введення до наукового обігу життєпису одного з активних культурних діячів, який зробив посутній вплив на вивчення й популяризацію культури українців, є надзвичайно актуальним.

Аналіз досліджень та публікацій. Документи, пов'язані з М. М. Дяченком, до початку 2000-х рр. спеціально не вивчалися. В газетних і журнальних публікаціях, поодиноких загальних наукових працях лише згадувалися фрагменти його біографії, окремі напрями наукової й творчої діяльності. Так, у статтях, присвячених київській виставці українських художників 1911 р. М. Гехтер назвав прізвище Дяченка серед «видатніших українських художників»², а Олена Пчілка високо оцінила його картину «Полісун — вовчий бог»³. У публікації, присвяченій київській виставці 1913 р., Микола Вороний розкритикував одну з живописних робіт художника — «Місячну ніч», назвавши її «lapsus-ом» виставки⁴. 1937 р. Володимир Січинський опублікував відомості про те, що М. Дяченко був автором фірмового знака видавництва «Космос» (Січинський, В. 1937, с. 145). 1995 р. Олексій Нестуля оприлюднив інформацію про видачу М. Дяченку офіційних дозволів («Відкритих листів») на дослідження пам'яток культової архітектури на території сучасної Черкащини, а також про те, що 1931 р. в проєкті видавничого плану Українського комітету охорони пам'яток культури значилася публікація його видання (Нестуля, О. 1995, ч. 1, с. 185; Нестуля, О. 1995, ч. 2, с. 30, 39).

2015 р. Людмила Овчаренко згадала М. Дяченка серед учнів і викладачів Кам'янець-Подільських рисувальних класів (Овчаренко, Л. 2015, с. 397–398), а його біографію та інформацію про авторське керамологічне дослідження вперше оприлюднив Анатолій Щербань на Національному конгресі українських керамологів «Українська керамологія в контексті викликів ХХІ століття» (Опішня). На жаль, збірник матеріалів конгресу досі не опубліковано. 2017 р. Анатолій Щербань (Щербань, А. 2017) та Лариса Гарбар (Гарбар, Л.

¹ Колекція «Українська дитяча книга 1885–1923 рр.» Педагогічного музею України: Каталог-путівник. Київ, 2015.

² Гехтер М. Українське життя в 1911 р. // Літературно-науковий вістник. 1912. Квітень — червень. Р. XV. Т. XVIII. Кн. 4. С. 144.

³ Пчілка О. Українська артистична виставка // Рідний край. 1911. Ч. 28–29. С. 28.

⁴ Вороний М. Вистава картин українських художників у Києві // Ілюстрована Україна. 1913. № 19–20. С. 3.

2017, с. 149), використовуючи різні архівні джерела, вперше опублікували цілісні короткі біографії М. Дяченка.

Під час подальшої роботи над вивченням життєпису М. М. Дяченка Анастолій Щербанем віднайшов і опрацював численні архівні джерела, невідомі чи маловідомі широкому загалу дослідників. На їх основі він, одноосібно та в співавторстві, оприлюднив низку досліджень, у яких висвітлив київський, черкаський, кам'янець-подільський та дігтярівський періоди життєдіяльності М. Дяченка (Щербань, А. 2020; Щербань, А. & Бабкова, Н. 2020; Щербань & Шостопап, А. 2020), охарактеризував його внесок у дослідження особливостей розвитку гончарства с. Цвітне (сучасна Кіровоградщина) (Щербань, А. 2018) та у вивчення архітектури сучасної Черкаської та Чернігівської обл. (Щербань, А. & Котляр, Є. 2020).

Наукова новизна дослідження: вперше концептуально осмислено значну кількість збережених в українських архівах і бібліотеках рукописних та опублікованих документальних джерел, що характеризують життєвий і творчий шлях М. М. Дяченка. На основі зібраних матеріалів відтворено найповнішу нині його біографію.

Джерельна база дослідження. Зважаючи на те, що життєпис Михайла Дяченка до початку ХХІ ст. не досліджувався, а родичів не знайдено, єдиним джерелом для вивчення життєвого й творчого шляху є рукописні та опубліковані матеріали, що зберігаються в бібліотеках і архівах. Зокрема, Наукових архівах Інституту археології НАН України та Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, Національного художнього музею України; Центральному державному архіву-музею літератури і мистецтва України; Державному архіві м. Києва, Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського, Державних архівах Чернігівської та Черкаської областей, Кам'янець-Подільському державному історичному музеї-заповіднику, Державній науковій архітектурно-будівельній бібліотеці імені В. Г. Заболотного. Найінформативнішими є автобіографічні характеристики, подані в різноманітних заявах, які Михайло Михайлович писав при вступі на роботу чи під час вирішення життєвих проблем¹. Біографічною є й «Curriculum vitae Дяченка Михайла Михайловича, позаштатного співробітника Черкаського Окружного музею», яку написав директор музею Дмитро Бочков².

¹ Заява М. Дяченка до Прилуцької Окрінспектури Наросвіти від 3 квітня 1927 року // Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-5492. Оп. 1. Спр. 1223. Арк. 112; Заява М. Дяченка до Прилуцької Окрінспектури Наросвіти від 15 липня 1927 року // Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-5492. Оп. 1. Спр. 1223. Арк. 189–190 зв. 19; Заява М. Дяченка до Всенародньої Бібліотеки України від 22 листопада 1929 року // Архів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Оп. 1 л. Спр. 25. Арк. 32–35.

² Бочков Дмитро. Curriculum vitae Дяченка, Михайла Михайловича, позаштатного співробітника Черкаського Окрмузею. Життєписи дослідників археології та мистецтва. 1929 // Науковий архів Інституту археології НАН України. Ф. ВУАК. Спр. 32. Арк. 3.

Маючи конкретне цільове призначення, кожна з прижиттєвих рукописних біографій містить особливі відомості й так доповнює інші. Але, оскільки подібні різновиди документів передбачають стислість викладу, до того ж усі з віднайдених біографій датовано 1927–1929 рр., для розуміння перипетій життєвого та творчого шляху й уточнення даних виявлено значну кількість інших рукописних і опублікованих відомостей. Зокрема, про дитинство та юність М. Дяченка дізнаємося з метрики¹ й сформованої під час навчання в Київському політехнічному інституті особової справи². Від життя в Кам'янці-Подільському лишилося кілька згадок у рукописних матеріалах, пов'язаних з діяльністю Кам'янець-Подільської художньої школи, а також численних відомостях у тогочасних газетних і журнальних публікаціях. Найменш висвітленим у рукописних джерелах, що можуть доповнити автобіографічні матеріали, є період 1913–1921 рр., для якого здебільшого характерні окремі згадки в газетних публікаціях книги з ілюстраціями Михайла Дяченка. Період 1922–1929 рр. характеризується наявністю двох своєрідних різновидів біографічних джерел — матеріалів особових справ, які заповнив М. Дяченко під час вступу на роботу до навчальних закладів міста Черкаси³, та протоколів засідань Дігтярівської ткацької профшколи, в якій він працював⁴. Аналізуючи протоколи засідань працівників ткацької профшколи, можна сформулювати уявлення про характер, світогляд М. Дяченка, його вміння працювати в колективі тощо. Листи дружини, Марії Казимирівни Дяченко до видатного українського поета та громадського діяча Павла Тичини⁵, розкривають трагічні перипетії останніх років життя цієї непересічної особистості.

Отже, віднайдені під час роботи з архівними джерелами матеріали дають змогу розкрити кілька маловідомих сторінок з історії української культури. Але систематизованого джерелознавчого аналізу віднайдених рукописних і друкованих матеріалів, що характеризують життя та творчість майстра, досі не було здійснено.

Методологія дослідження базується на принципі історизму з використанням системного, діяльнісного та мікроісторичного підходів. Слідування їм дало змогу розглянути життєпис М. М. Дяченка як цілісне явище на тлі конкретних історичних умов. Унаслідок акцентування на мікроісторичних аспектах вдалося детальніше відтворити досвід реалізації вроджених можливостей обда-

¹ Державний архів Черкаської області. Ф. 931. Оп. 1. Спр. 3306. Розворот 4.

² Державний архів м. Києва. Ф.18. Оп. 1л «Личные дела студентов КПИ на букву “А” — “Я”». Спр. № 1571 «Дяченко Михаил Михайлович», 1903 г. 8 арк. Щиро дякуємо завідувачу відділу історії КПІ Державного політехнічного музею України «КПІ імені Ігоря Сікорського» Віталію Татарчуку за надану інформацію про це джерело.

³ Державний архів Черкаської області. Ф. Р-211. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 18.

⁴ Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-5492. Оп. 1. Спр. 1253; Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-5492. Оп. 1. Спр. 1223.

⁵ Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 464. Оп. 1. Спр. 6135. Листи П. Г. Тичини від М. К. Дяченко. 1940–1945. 10 арк.

рованої й цілеспрямованої україноцентричної особистості за різних політичних режимів. Основним серед використовуваних методів став біографічний, завдяки якому було поглиблено розуміння маловивчених до цього фактів життєпису. Разом з ним застосовувалися наступні методи: порівняльно-історичний, хронологічний, аналізу та синтезу. Все це уможливило об'єктивність висновків, допомогло запобігти використанню політично обумовлених стереотипів.

Мета статті узагальнена характеристика, переважно на основі архівних документів, біографії та здобутків М. М. Дяченка.

Завдання дослідження:

- систематизувати віднайдену в архівних джерелах, публіцистичних статтях та наукових дослідженнях інформацію про життєвий, дослідницький і творчий шлях М. М. Дяченка;
- висвітлити його біографію на тлі історичних подій;
- охарактеризувати внесок у вивчення, розвиток і популяризацію культурної спадщини українського народу.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Віднайдені в архівах джерела свідчать, що народився Михайло Дяченко 2 жовтня 1882 р. в с. Бурти Канівського повіту Київської губ. (сучасна Черкаська область) у родині вихідця з середовища заможних селян с. Млієва, який працював дрібним службовцем на цукровому заводі та в економіях, що належали Симиренкам. Після ранньої смерті батька мати доклала значних зусиль для того, щоб Михайло отримав найкращу освіту. У серпні 1894 — червні 1902 рр. він навчався в Київському реальному училищі, де закінчив повний курс по основному відділенню та додатковий клас. Потім півтора року був студентом інженерного відділення Київського політехнічного інституту, але через фінансові труднощі вирішив тимчасово перервати навчання, щоб «заробити грошенят, щоб безтурботно скінчити інститут»¹. Для цього у 1904–1907 навчальних роках працював учителем російської мови в «мійській 2-х класовій» та «приватній однокласовій» школах м. Старокостянтинів (Волинська губ.). Після звільнення обійняв учительську посаду в м. Кам'янець-Подільський², де мешкав до 1917 р. Спочатку він працював (викладаючи в 1907–1909 рр. креслення, математику та російську мову, керуючи «практичними роботами по малярству») і одночасно навчався в «Кам'янець-Подільській художній школі»³ (така назва фігурує в усіх біографічних рукописних матеріалах) під керівництвом Вячеслава Розвадовського (Рис. 1).

¹ Заява М. Дяченка до Всенародньої Бібліотеки України від 22 листопада 1929 року // Архів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Оп. 1 л. Спр. 25. Арк. 33.

² Заява М. Дяченка до Всенародньої Бібліотеки України від 22 листопада 1929 року // Архів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Оп. 1 л. Спр. 25. Арк. 33–33 зв.

³ Заява М. Дяченка до Всенародньої Бібліотеки України від 22 листопада 1929 року // Архів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Оп. 1 л. Спр. 25. Арк. 33 зв.

Рис. 1. Викладачі Кам'янець-Подільської художньої школи (Рисувальних класів). Кам'янець-Подільський, 1908. Зліва направо: Юрій Лебіщак, Вячеслав Розвадовський, Любов Вячеславівна Розвадовська, невідома особа, Михайло Дяченко (дані про зображених подаються за підписом на звороті фото). Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Публікується вперше.*

До речі, з учнів школи саме Михайло Дяченко в подальшому успішно реалізувався як художник. В одній з автобіографій він написав, що також керував «виробничою артліллу з учнів школи»¹. Очевидно, саме ця організація згадується в опублікованій у січні 1909 р. інформації про те, що «учні мистецької школи Розвадовського» брали замовлення на малювання робіт олійними фарбами, аквареллю й пастеллю на малювання ікон, декорацій, збільшення портретів тощо. І подана контактна адреса Михайла Дяченка².

Потім шість з половиною року (друга половина 1910 — початок 1917 р.) Михайло Дяченко керував власною малярською студією³, експонував художні твори на різних виставках і вів активну громадську діяльність. Зокрема, був секретарем ради Кам'янець-Подільського «Общества изящных искусств» (діяло в 1910–1911 рр. під керівництвом М. Ф. Роота) (Северюхин, Д. Я. & Лейкінд, О. В. 1992, с. 82–83), брав участь у заходах Подільської «Про-

* Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 632. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 7. Дякую директору архіву Олені Чижовій та головному науковому співробітнику Олені Павловій за віднайдення та надання можливості опублікувати цей та інші документи.

¹ Заява М. Дяченка до Всенародньої Бібліотеки України від 22 листопада 1929 року // Архів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Оп. 1 л. Спр. 25. Арк. 33 зв.

² Учні Розвадовського // Рідний Край. 1909. № 4 (за січень). С. 3.

³ Державний архів Черкаської області. Ф. Р-211. Оп. 1 Спр. 29. Арк. 18.

світі» спочатку як художник (оздоблював власними творами приміщення) та декламатор. З 1909 р. Михайло Дяченко очолював (рік чи півтора¹) бібліотеку «Просвіти» і керував (до 1912 р.) «художніми» («літературно-мистецькими») розвагами в ній².

Саме в цей час було вперше опубліковано ілюстрацію роботи Михайла Дяченка — віньєтку до вірша М. Підгірянки «Вечір» (в «Українській хаті», 1909 № 5)³. 1911 р. у беззневомому номері журналу «Женское дело» (Москва), присвяченому 50-літтю від часу смерті Тараса Шевченка, було опубліковано чотири копії з акварелей М. Дяченка — ілюстрацій до шевченкових «Катерини» й «Утопленої», «Відьми» та «Тополю»⁴. У 1911–1912 рр. листівками у Кам'янець-Подільському видавництві «Дністер» і видавництві Свято-Троїцького братства було видано серію інших ілюстрацій: 4 малюнки на сюжети поезій Тараса Шевченка («Катерина поглядає — нема та нема...», «Катерина: прости мені, мій братику», «Сотник: то вусами страшеними», «Тополя», «Іди, доню!» — каже мати...») та 2 — до «Дум на смерть Шевченка» («Ніч, як ворон», «Літа, квилить...») (Яцюк, В. 2004, с. 198–199).

Як можемо переконатися з автобіографій, у 1910–1913 рр. Михайло Дяченко опублікував близько 10 статей у подільських газетах та «Раді» на резонансні теми: про пересувні виставки, кустарну промисловість, «Граматику русского литературного языка для русских в Галичине, Буковине и Угрии» Семена Бендасюка, творчість Т. Шевченка, галицьке життя в цілому⁵. 1911 р. було опубліковано тези його доповіді на Всеросійському з'їзді художників у Петербурзі⁶. За погляди, що не збігалися з офіційною позицією російської влади (висловлюючись тогочасною термінологією — «крайніє взгляды»), з 1915 р. він потрапив під «гласний надзор поліції»⁷.

З 1912 р. Михайло Дяченко почав працювати на посаді «художника-рисовника» Подільського губернського земства, яку з перервами (був «помічником завідувача страховою статистикою» в ньому та 1913 р. — «завідувачем земським відділом на Київській виставці») обіймав до 1917 р.⁸

¹ Заява М. Дяченка до Всенародної Бібліотеки України від 22 листопада 1929 року // Архів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Оп. 1 л. Спр. 25. Арк. 32–35.

² Державний архів Черкаської області. Ф. Р-211. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 18.

³ Українська хага. 1909. № 5. С. 242.

⁴ Женское дело (Москва). 1911. № 5 (1 марта).

⁵ Заява М. Дяченка до Всенародної Бібліотеки України від 22 листопада 1929 року // Архів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Оп. 1 л. Спр. 25. Арк. 34 зв. — 35.

⁶ Труды Всероссийского съезда художников, состоявшегося под высочайшим покровительством Его Императорского Величества Государя Императора Николая Александровича и почётным председательством Её Императорского Высочества Августейшего Президента Императорской Академии художеств Великой Княгини Марии Павловны (Декабрь 1911 — Январь 1912). Петроград, [1914]. Т. 1. С. 348.

⁷ Державний архів Черкаської області. Ф. Р-211. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 18.

⁸ Заява М. Дяченка до Всенародної Бібліотеки України від 22 листопада 1929 року // Архів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Оп. 1 л. Спр. 25. Арк. 33 зв.; Державний архів Черкаської області. Ф. Р-211. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 18.

Як можна побачити з досліджуваних джерел, 1917 р. М. Дяченко вїїхав з Кам'яця-Подільського. В одній біографії він писав, що працював у 1917–1918 рр. як «помічних контролора дорожніх робіт в Румунії та Бесарабії»¹, у «Особовому листку», — що був у «польовому контролі» помічником «контролора»². Очевидно, це пов'язано з тим, що 1917 р. територією тогочасної Румунії та Бесарабії проходив Румунський фронт і там дислокувалися війська російської армії. В їх складі, очевидно, й перебував М. Дяченко, але не військовим. Принаймні в «Особових листках» написано, що у війську він не служив³. Наприкінці 1918 р. переїхав до Києва, де третього грудня шукав квартиру⁴. Перед тим як М. Дяченко перебрався до столиці, він певний час був у Парижі (час та мету з'ясувати не вдалося), де знайшов у музеї «дуже гарний портрет гетьмана Івана Мазепи в молодому віці»⁵.

На кінець 1918 — першу половину 1919 р. припав другий період творчої активності М. Дяченка. Спочатку в Білій Церкві (де, до речі, формувалися військові сили Директорії УНР, які в грудні 1918 р. захопили Київ), у видавництві «Вернигора», було видано листівку з зображенням ві портрета Івана Мазепи, який М. Дяченко віднайшов у Парижі⁶. Там же побачила світ велика за розміром (56 × 73 см) літографія М. Дяченка з портретом Тараса Шевченка «в кожусі і шапці»⁷.

Віднайдені видання дають підстави зробити висновок, що відразу після переїзду до Києва М. Дяченко створив віньєтку на обгортку серії книг «Світова Бібліотека» для видавництва «Криниця»⁸. Тоді ж він почав ілюструвати книгу «Син України» для «Вернигори», але встиг завершити роботу лише на половину. Видання побачило світ з ілюстраціями інших художників у другій половині⁹. Ще одна книга, малюнки до якої М. Дяченко зробив, найімовірніше, в Білій Церкві чи Києві за часів перебування там військ УНР, була «Віршована азбука» Олесея Чмелика. Але вона вийшла друком лише 1932 р. у Львові¹⁰. Хоча на титульній сторінці зазначено, що автор ілюстрацій не Михайло, а Микола Дяченко, це помилка, бо під ілюстраціями стоїть підпис, ідентичний Михайловому, та й творчий почерк — його. Рекон-

¹ Заява М. Дяченка до Прилуцької Окрінспектури Наросвіти від 15 липня 1927 року // Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-5492. Оп. 1. Спр. 1223. Арк. 189–190 зв.

² Державний архів Черкаської області. Ф. Р-211. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 18.

³ Державний архів Черкаської області. Ф. Р-211. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 18.

⁴ Оповідки // Нова Рада. № 228 від 03.12.1918. С. 2.

⁵ Видання портрету Мазепи // Діло. № 52 від 03.03.1933. С. 3.

⁶ Видання портрету Мазепи // Діло. № 52 від 03.03.1933. С. 3.

⁷ Каталог Шевченківської вистави. З портретом батька Т. Шевченка. Львів: Національний музей у Львові, 1920. С. 20.

⁸ Лондон Дж. Залізна пята. Переклад з англійської О. Нитки. Світова Бібліотека. Т. 1. Київ: Криниця, 1918. 335 с.

⁹ Син України. Історична повість у трьох частинах. Київ — Кам'янець — Відень: Видання Культурно-Освітнього відділу Головного Управління Генерального Штабу Накладом і допомогою Видавничого Товариства «Вернигора», 1919. 224 с.

¹⁰ Чмелик О. Віршована азбука. Львів: Світ дитини, 1932. 36 с.

струюючи хід подій, висловимо гіпотезу, що Олесь Чмелик (Бабій), який на початку Української революції служив у курені Січових стрільців, замовив ілюстрування присвяченої козацькій тематиці «Віршованої абетки» М. Дяченкові. Але після чергового більшовицького захоплення Києва ілюстрації до цього видання, як і до «Сина України» були евакуйовані. Книгу опублікували, коли автор тексту потрапив до Львова. За понад десятиліття ім'я автора ілюстрацій забулося, тому було написано навздогад.

Вдалося виявити ще дві книги з ілюстраціями М. Дяченка, видані 1919 р. у «Криниці». До «Осетинських казок» Степана Васильченка він намалював 25 ілюстрацій і обкладинку¹, до «Золотого ключика та інших казок» братів Грім — 31 ілюстрацію й обкладинку². Ще «до десятка ілюстрованих книжок», за свідченням митця, «через смерть видавництва не побачили світу»³.

Як свідчать автобіографії, після відходу з Києва військ Директорії УНР, Михайло Дяченко лишився в місті. Однією з причин могла стати вагітність дружини (донька народилася 11.04.1919). За часів більшовицької окупації він став «співробітником київського “Більшовика”»⁴. Очевидно, щоб урятувати родину від смерті. На нашу думку, мається на увазі кооперативно-видавничче товариство, оскільки відомо, що М. Дяченко був автором фірмового знаку видавництва «Космос» (Січинський, В. 1937, с. 145), яке друкувалось у його типографії (Савченко, І. 2011, с. 102–103). Під час перегляду всіх випусків газети «Більшовик» прізвища Михайла Дяченка не виявлено, малюнки в ній зробив інший автор. До речі, в «Більшовику», окрім Дяченка, працювали Світозар Драгоманов, котрий у дореволюційні часи навчався в Київському політехнічному інституті, та випускник цього закладу Євген Касяненко, який також співпрацював з видавництвом «Космос» (Згуровський, М.).

А коли на початку травня 1920 р. до Києва підійшла армія УНР з Військом Польським, М. Дяченко разом з багатьма іншими особами, котрі «засвітилися» у співпраці з більшовиками, покинув місто, переїхавши до Гомеля в складі робітничо-селянської інспекції III й XII армії Дніпровської Військової флотилії, яка мала контролювати з боку громадськості їхні дії⁵. Хоча,

¹ Васильченко С. Осетинські казки [худож. М. Дяченко]. Київ: Криниця, 1919. 80 с.

² Грім В., Грім Я. Золотий ключик та інші казки / Брати Гріми; Переклав з німецької Т. Ф. Новицький; 3 малюнками художника М. Дяченка. [Київ]: Криниця. [1919]. 68 с.

³ М. Дяченка до Прилуцької Окрінспектури Наросвіти від 3 квітня 1927 року // Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-5492. Оп. 1. Спр. 1223. Арк. 112.; Лист М. Дяченка Ф. Ернсту від 14 червня 1927 р. Архів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Ф. 13-3. Арк. 39.

⁴ Заява М. Дяченка до Прилуцької Окрінспектури Наросвіти від 15 липня 1927 року // Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-5492. Оп. 1. Спр. 1223. Арк. 189–190 зв.; Заява М. Дяченка до Прилуцької Окрінспектури Наросвіти від 3 квітня 1927 року // Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-5492. Оп. 1. Спр. 1223. Арк. 112.

⁵ Заява М. Дяченка до Прилуцької Окрінспектури Наросвіти від 3 квітня 1927 року // Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-5492. Оп. 1. Спр. 1223. Арк. 112.; Заява М. Дяченка до Прилуцької Окрінспектури Наросвіти від 15 липня 1927 року // Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-5492. Оп. 1. Спр. 1223. Арк. 189–190 зв.

зі зрозумілих причин, цей контроль був формальним. Дружина Марія Казимирівна й новонароджена донька Оксана лишилися у місті «на небезпеки й голодування»¹. 2 червня 1920 р. кораблі північної групи Дніпровської військової флотилії повернулися до Києва. Але Михайло Дяченко довго там не затримався й разом з сім'єю втік від скрути та голоду на малу Батьківщину.

В архівних джерелах збереглася інформація, що з 1920 по 1921 рр. Михайло Дяченко працював учителем у Буртнянській трудовій школі, був секретарем місцевого Комітету незаможних селян. Тоді в нього народилися донька Лариса (18.11.1920) та син Світозар (13.10.1923). Маючи активну життєву позицію, з 1920 р. М. Дяченко вступив у профспілку Робос Шевченківської округи². 1921 р. родина Дяченків переїхала до м. Черкаси, де Михайло Михайлович розпочав працювати вчителем малювання в школі № 4. Але, маючи невелике педагогічне навантаження, він ще підпрацьовував у 1 та 2 Черкаських трудових школах. З 1925 р. займав посади викладача малювання та креслення в Черкаських єврейській професійно-технічній, механічній та торгово-промисловій школах, на «курсах металістів». Маючи невеликі заробітки (наприклад, у Черкаській торгово-промисловій школі митець працював 2 години на тиждень, за що отримував лише 7 крб. 50 коп.), він читав курс лекцій з лікнепу³. «Років зо два» працював за сумісництвом бібліотекарем Черкаської профтехшколи, де перевів книгозбірню з 2500 книг на «децимальну систему» класифікації, що свідчить про широкий науковий світогляд М. Дяченка⁴.

У цей час, коли за доби НЕПу на теренах УСРР почалося відродження економічного та культурного життя, почався «дослідницький» період біографії Михайла Дяченка. Він почав публікувати статті в періодиці, включився в експедиційну діяльність, яка широко розгорталася в Україні на базі музеїв за ґрунтового наукового супроводу ВУАНу. За завданням Черкаського окружного музею, позаштатним науковим співробітником якого був М. Дяченко, 1925 р. він обстежив кілька місцевих гончарних осередків Черкащини (Сунки, Суботів, Івківці, Полуднівку та Голоківку)⁵. Як кореспондент Етнографічної комісії Всеукраїнської академії наук збирав фольклор Черкащини і протягом другої половини 1925 р. та першої половини 1927 р. надсилав його до комісії⁶ (Білий, В. 1930, с. 94). Під впливом і на замовлення провідного українського музейника та дослідника культури Данила Щербаківського, який мав орнаментознавчо-культуро-архітектурні інтереси, 1926 р. Михайло Дячен-

¹ Заява М. Дяченка до Прилуцької Окрінспектури Наросвіти від 15 липня 1927 року // Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-5492. Оп. 1. Спр. 1223. Арк. 190.

² Державний архів Черкаської області. Ф. Р-211. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 18.

³ Державний архів Черкаської області. Ф. Р-211. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 18.

⁴ Заява М. Дяченка до Всенародньої Бібліотеки України від 22 листопада 1929 року // Архів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Оп. 1. л. Спр. 25. Арк. 35зв.

⁵ Робітничо-селянське око. 1925. № 8. 19 вересня. С. 4.

⁶ Звідомлення про діяльність етнографічної комісії Української академії наук за другу половину р. 1925 // Етнографічний вісник. 1926. Кн. 2. С. 158.

ко зробив 90 замальовок архітектурних споруд Черкащини. Цю роботу планувалося продовжити і наступного, 1927 р.: за пропозицією Черкаського Окружного музею до плану роботи Михайла Дяченка було внесено дослідження синагоги в м. Златопілля та «гончарства на Шевченківщині» (нині Черкаська та Кіровоградська обл.), на що він отримав офіційні дозволи (Відкриті листи). Але через «несприятливі», «незалежні» від М. Дяченка обставини цього не було зроблено. За його свідченням, причиною нереалізації планів став супротив «Політосвіти Шевченківщини», який Михайло Дяченко відчував навіть під час перебування на Прилуччині, куди переїхав на початку весни 1927 р. На жаль, конкретики щодо цього супротиву з'ясувати не вдалося. Тяжким ударом для митця стала також смерть Данила Щербаківського, надсилаючи якому малюнки, М. Дяченко сподівався, що його «праця не пропаде дурно»¹.

З'ясовано, що в 1927–1929 рр. Михайло Дяченко перебував спочатку в с. Дігтярі Прилуцького повіту, викладаючи й завідуючи музеєм у місцевій ткацькій профшколі (Щербань, 2020). В цей час він також активно малював пам'ятки архітектури². Пізніше працював у Полтаві, короткий період завідував місцевою ткацькою школою³. 22 листопада 1929 р. М. М. Дяченко подав заяву щодо вступу на роботу до Всенародної бібліотеки України⁴. У квітні 1930 р. мистецький відділ ВУАКу видав М. Дяченку «Відкриті листи» на дослідження пам'яток культурної архітектури на Шевченківщині, а 1931 р. в проєкті видавничого плану Українського комітету охорони пам'яток культури значилася публікація його брошури про Суботівську церкву Богдана Хмельницького (Нестуля, О. 1995. Ч. 2, с. 30, 39). Але через сумнозвісні події початку 1930-х рр., пов'язані зі згоранням українізації та хвилею репресивних заходів щодо українського народу, брошура, яку М. Дяченко підготував до друку, видана не була. На жаль, не побачила світ і ґрунтовніша його праця: книга «Орнаментика та український орнамент», рукопис якої містив текстову частину (138 с., близько 4,5 д. а.) й альбом (789 штрихових чорних малюнків тушшю та 28 кольорових акварелей). Це унікальне видання могло стати першим в Україні спеціалізованим орнаментознавчим навчальним посібником для викладачів і учнів художніх шкіл та навчальних майстерень. Рецензент Стефан Таранушенко загалом позитивно оцінив цей рукопис⁵ і після усунення недоліків рекомендував його до друку

¹ Лист М. Дяченка Ф. Ернсту від 14 червня 1927 р. Архів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Ф. 13-3. Арк. 38 зв.

² Дяченко М. Зарисовка пам'яток мистецтва на Прилуччині. Малюнки олівцем та тушшю // Науковий архів Інституту археології НАН України. Ф. 9. Спр. 46. 21 арк.

³ Заява М. Дяченка до Всенародної Бібліотеки України від 22 листопада 1929 року // Архів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Оп. 1 л. Спр. 25. Арк. 34 зв.

⁴ Заява М. Дяченка до Всенародної Бібліотеки України від 22 листопада 1929 року // Архів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Оп. 1 л. Спр. 25. Арк. 32–35.

⁵ Таранушенко С. А. Рецензія на працю Дяченка М. «Орнаментика та український орнамент» // Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 278 (Стефана Таранушенка). Од. зб. № 352. 5 арк.

й подальшого використання як навчального посібника. Але велика завантаженість роботою та родиною, віддаленість від бібліотек Києва й Харкова, де містилися видання, котрі йому рекомендував опрацювати С. Таранушенко, завадили М. Дяченкові швидко виправити вказані в рецензії недоліки¹. Через це, очевидно, книгу не було опубліковано.

В листі до Павла Тичини 17 жовтня 1940 р. Марія Дяченко повідомляла, що на початку 1940-х рр. до нацистської окупації М. Дяченко працював викладачем живопису та композиції в Крелевецькому художньо-промисловому технікумі. Зарплата була невеликою, тому родина бідувала. Наведемо цитату з листа: «я потроху продаю те, що можна продати і от, скажу Вам без сорому, що зараз у мене буквально нема чого продати. ... Я ... варю все без краплинки жиру, не куштувала ні молока, ні цукру, у дітей розвинулось недокрів'я»². В іншому листі до того самого адресата міститься інформація про те, що коли на Крелевець «стали налітати самольоти», родина Дяченків евакуювалася до Чкаловської області РСФСР.

Після переїзду Михайло Михайлович близько року викладав креслення та малювання в середній школі с. Воздвиженка Пономарьовського району. Інші члени сім'ї працювали в місцевому колгоспі. Але родина бідувала ще більше, бо «люди тут, як і самий край — непривітливі, суворі і нечулі. ... Тут страшенна дорожнеча. ... Ліків тут не достанеш. Не маємо ми тут багато чого необхідного»³. Результатом цього стала смерть М. М. Дяченка в м. Орську 1943 р.⁴ Коли дружина з доньками після звільнення Києва повернулася додому, виявилось, що їхня квартира спалена, «всі праці чоловіка, всі художні роботи його, виконувані роками, а також і дитячі усе загинуло»⁵.

Висновки. У результаті аналізу віднайдених у різних архівних установах та бібліотеках джерел відтворено детальну біографію викресленого з інформаційного простору за радянських часів викладача, митця й дослідника української культури М. М. Дяченка. Охарактеризовано його творчі та наукові здобутки, показано шляхи реалізації вроджених можливостей обдарованої й цілеспрямованої україноцентричної особистості за «царського режиму», визвольних змагань за українську незалежність і після їх припинення, і насамкінець, — у часи сталінських репресій. З'ясовано, що він був напівсиротою й вихідцем з селянського середовища, але отримав

¹ Заява М. Дяченка до Всенародньої Бібліотеки України від 22 листопада 1929 року // Архів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Оп. 1 л. Спр. 25. Арк. 35.

² Лист Марії Дяченко до Павла Тичини 17 жовтня 1940 року // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 464. Оп. 1. Спр. 6135. Арк. 1 зв. — 3.

³ Лист Марії Дяченко до Павла Тичини // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 464. Оп. 1. Спр. 6135. Арк. 6–7.

⁴ Лист Марії Дяченко до Павла Тичини 16 вересня 1945 року // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 464. Оп. 1. Спр. 6135. Арк. 8.

⁵ Лист Марії Дяченко до Павла Тичини 16 вересня 1945 року // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 464. Оп. 1. Спр. 6135. Арк. 8 зв.

грунтовну початкову освіту в Київському реальному училищі та півтора року навчався на інженерному відділенні Київського політехнічного інституту. Не маючи власного житла фактично все життя, Михайло Михайлович працював у м. Старокостянтинів, м. Кам'янець-Подільський, м. Київ, м. Черкаси, с. Дігтярі, м. Полтава, м. Кролевець (Україна), с. Воздвиженка Пономарьовського району Чкаловської обл. (РСФСР) переважно в сферах спеціалізованої художньо-ремісничої освіти та викладав предмети, пов'язані з кресленням і малюванням в загальноосвітніх закладах. Значну частину часу він присвятив малюванню, найбільше відзначившись у ілюструванні дитячих книг і творів Тараса Шевченка. Третьою важливою сферою діяльності Михайла Дяченка стало вивчення й пристосування народних орнаментів до промислового виробництва, дослідження сільської, містечкової й палацової архітектури Чернівеччини, Черкащини та Чернігівщини, гончарства Черкащини й Кіровоградщини, фольклору Черкащини. Віднайдені в архівах і опубліковані працях результати його студій засвідчують значущість внеску Михайла Михайловича в українську гуманітаристику.

Вважаємо, що інформація про цю непересічну особистість має бути висвітлена музейними засобами. Зокрема, в відділі історії КПІ Державного політехнічного музею України «КПІ імені Ігоря Сікорського». Пошук і аналіз рукописів двох неопублікованих наукових книг Михайла Дяченка, звіту про дослідження Златопільської синагоги, малюнків архітектури Черкащини та кількох згаданих у джерелах опублікованих статей — перспектива подальших наукових досліджень.

Білий, В. 1930. Оповідання українських завмиральників. *Етнографічний вісник*. Кн. 9. С. 53–95.

Гарбар, Л. В. 2017. *Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. — 1941 р.): матеріали до біобібліографічного словника*. Київ.

Згуровський, М. *Брати Касяненки: політ крізь морок часу*. Електронний ресурс. [Online]. Available at: <https://kpi.ua/kasianenko>

Нестуля, О. О. 1995. *Доля церковної старовини в Україні. 1917–1941 рр.* Ч. 1: 1917 р. — середина 20-х років. Київ.

Нестуля, О. О. 1995. *Доля церковної старовини в Україні. 1917–1941 рр.* Ч. 2: Кінець 20-х — 1941 рр. Київ.

Овчаренко, Л. 2015. *Кам'янець-Подільський осередок гончарної освіти в Україні (1905–1933)*. Опішне.

Савченко, І. 2011. Ідеологічна складова книговидавництва в УСРР (1919–1920 рр.). *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. Київ. Вип. 37. С. 96–111.

Северюхин, Д. Я. & Лейкінд О. Л. 1992. *Золотий век художественных объединений в России и СССР (1820–1932): справочник*. Петербург.

Січинський, В. 1937. Українські видавничі знаки. *Науковий збірник*. Варшава. С. 135–153.

Щербань, А. 2020. «Київський» період (1909–1919 рр.) творчості Михайла Михайловича Дяченка. *П'яті читання пам'яті М. Ф. Біляшівського: матеріали наукової конференції 2019 року*. Київ. С. 169–175, 202.

Щербань, А. 2018. Гончарство села Цвітне за матеріалами дослідження Михайла Дяченка 1928 року. *Народна творчість та етнологія*. № 5. С. 113–118.

Щербань, А. Л. 2020. Дігтярівська ткацька профшкола в 1926–1929 роках. *Сумська старовина*. № LVI. С. 5–19.

Щербань, А. Л. 2017. Михайло Дяченко — невідомий пам'яткознавець 1920-х — початку 1930-х рр. *Шості Зарембівські читання*. Київ. С. 68–71.

Щербань, А. Л. & Бабкова, Н. В. 2020. Кам'янець-Подільський період діяльності Михайла Михайловича Дяченка. *Український технічний музей: історія, досвід, перспективи: матеріали 14-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 130-річчю заснування Кам'янець-Подільського державного краєзнавчого музею*. Кам'янець-Подільський. С. 299–303.

Щербань, А. & Котляр, С. 2020. Архітектурні замальовки Михайла Дяченка. *Народознавчі зошити*. 2020. № 1 (151). С. 165–176.

Щербань, А. & Шостопал, А. 2020. Позаштатний співробітник Черкаського окрмузео Михайло Дяченко і Черкащина. *Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження: матеріали III-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю)*. Частина I. Черкаси. С. 116–120.

Яцюк, В. 2004. *Шевченківська листівка як пам'ятка історії та культури, 1890–1940*. Київ.

Bilyi, V. 1930. Opovidannia ukrainskykh zavmyralnykiv [Stories of Ukrainian Dying People]. *Етнографічний вісник*. Кн. 9. С. 53–95. [In Ukrainian].

Harbar, L. V. 2017. *Istoriia ukrainskoi bibliotechnoi spravy v imenakh (kinets XIX st. — 1941 r.): materialy do biobibliografichnoho slovnyka [History of the Ukrainian Library Business in Names (the End of the XIX Century — 1941): Materials to the Biobibliographic Dictionary]*. Kyiv. [In Ukrainian].

Zghurovskiy, M. *Braty Kasianenky: polit kriz morok chasu [Kasyanenko Brothers: Flight through the Darkness of Time]*. Available at: <https://kpi.ua/kasianenko> [In Ukrainian].

Nestulia, O. O. 1995. *Dolia tserkovnoi starovyny v Ukraini. 1917–1941 rr. [The Fate of Church Antiquity in Ukraine. 1917–1941]*. Ch. 1: 1917 r. — seredyna 20-kh rokiv. Kyiv. [In Ukrainian].

Nestulia, O. O. 1995. *Dolia tserkovnoi starovyny v Ukraini. 1917–1941 rr. [The Fate of Church Antiquity in Ukraine. 1917–1941]*. Ch. 2: Kinets 20-kh — 1941 rr. Kyiv. [In Ukrainian].

Ovcharenko, L. 2015. *Kamianets-Podilskyi osередok honcharnoi osvity v Ukraini (1905–1933) [Kamyanets-Podilsky Center of Pottery Education in Ukraine (1905–1933)]*. Opishne. [In Ukrainian].

Savchenko, I. 2011. Ideolohichna skladova knyhovydavnytstva v USRR (1919–1920 rr.) [Ideological Component of Book Publishing in the USSR (1919–1920)]. *Istoriia Ukrainy: malovidomi imena, podii, fakty*. Kyiv. Vyp. 37. S. 96–111. [In Ukrainian].

Severyukhin, D. Ya. & Leykind O. L. 1992. *Zolotoy vek khudozhestvennykh obedineniy v Rossii i SSSR (1820–1932): spravochnik [The Golden Age of Artistic Associations in Russia and the USSR (1820–1932)]*. Peterburg. [In Russian].

Sichynskiy, V. 1937. Ukrainski vydavnychi znaky [Ukrainian Publishing Marks]. *Naukovyi zbirnyk*. Varshava. S. 135–153. [In Ukrainian].

Shcherban, A. 2020. «Kyivskiy» period (1909–1919 rr.) tvorchosti Mykhaila Mykhailovycha Diachenka [Kyiv «Period» (1909–1919) of the Works of Mykhailo Mykhailovych Dyachenko]. *P'iaty chytannia pam'iaty M. F. Biliashevskoho: materialy naukovoi konferentsii 2019 roku*. Kyiv. S. 169–175, 202. [In Ukrainian].

Shcherban, A. 2018. Honcharstvo sela Tsvitne za materialamy doslidzhennia Mykhaila Diachenka 1928 roku [Pottery of the Village of Tsvitne According to the Research of Mykhailo Dyachenko in 1928]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia*. № 5. S. 113–118. [In Ukrainian].

Shcherban, A. L. 2020. Dihtiariivska tkatska profshkola v 1926–1929 rokakh [Digtyari Weaving Vocational School in 1926–1929]. *Sumska starovyna*. № LVI. S. 5–19. [In Ukrainian].

Shcherban, A. L. 2017. Mykhailo Diachenko — nevidomyi pam'iatkoznavets 1920-kh — pochatku 1930-kh rokiv [Mykhailo Dyachenko is an Unknown Expert on the Monuments of the 1920's and Early 1930's]. *Shosti Zarembivski chytannia*. Kyiv. S. 68–71. [In Ukrainian].

Shcherban, A. L. & Babkova, N. V. 2020. Kam'ianets-Podilskyi period diialnosti Mykhaila Mykhailovycha Diachenka [Kamyanets-Podilsky period of Mykhailo Mykhailovych Dyachenko's Activity]. *Ukrainskyi tekhnichnyi muzei: istoriia, dosvid, perspektyvy: materialy 14-i Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoii 130-richchiiu zasnuvannia Kam'ianets-Podilskoho derzhavnoho kraieznavchoho muzeiu*. Kam'ianets-Podilskyi. S. 299–303. [In Ukraine].

Shcherban, A. & Kotliar, Ye. 2020. Arkhitekturni zamalovky Mykhaila Diachenka [Architectural Sketches by Mykhailo Dyachenko]. *Narodoznavchi zoshyty*. № 1 (151). S. 165–176. [In Ukrainian].

Shcherban, A. & Shostopal, A. 2020. Pozashtatnyi spivrobotnyk Cherkaskoho okrmuzeiu Mykhailo Diachenko i Cherkashchyna [Freelancer of the Cherkasy Regional Museum Mykhailo Dyachenko and Cherkasy Region]. *Kulturno-istorychna spadshchyna Ukrainy: perspektyvy doslidzhennia ta tradytsii zberezhenia: materialy III-oi Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (z mizhnarodnoiu uchastiu)*. Ch. 1. Cherkasy. S. 116–120. [In Ukrainian].

Yatsiuk, V. 2004. *Shevchenkivska lystivka yak pamiatka istorii ta kultury, 1890–1940 [Shevchenko's Postcard as a Monument of History and Culture, 1890–1940]*. Kyiv. [In Ukrainian].

УДК [392.8:664.66](=161.2):39-057.4(477)«18/19»Р.Данковська
DOI: 10.20535/2307-5244.56.2023.288774

Л. М. Герус

ORCID: 0000-0002-5931-3816

*Інститут народознавства
Національної академії наук України*

L. Herus

The Ethnology Institute of National Academy of Sciences of Ukraine

ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРЯДОВОГО ХЛІБА УКРАЇНЦІВ У НАУКОВОМУ НАДБАННІ РАЇСИ ДАНКОВСЬКОЇ (ДО 135-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

*Research on the Ritual Bread of Ukrainians
in the Scientific Heritage of Raisa Dankovska
(on the 135th Anniversary of Her Birth)*

У статті уточнено біографію української етнографіні, фольклористки, музеєзнавиці Раїси Сергіївни Данковської. Проведено аналітичне осмислення